

УДК (UDC) 94 (100) : 338.43 (560.8) (045)

DOI: DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).686](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).686)

SOUTHEASTERN ANATOLIA PROJECT (GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ) IN POLITICS OF MODERN TURKEY

Anatolii Morozov¹, Oksana Memish²

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

¹ e-mail: anacid2012@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-6193>

² e-mail: Okcana_82@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1838-4877>

ABSTRACT

The purpose of the study is to clarify the goals and significance of the Southeastern Anatolia Project (Turkish abbreviation – GAP – Güneydoğu Anadolu Projesi), which is a multi-sectoral integrated regional development project based on the concept of sustainable development of the southeastern region of Turkey.

An important component of the GAP was that, along with solving issues of a purely economic nature, it always aimed to improve the social situation of the population of the traditionally underdeveloped southeastern regions.

The scientific novelty is determined by the absence of a special comprehensive study, which would address the origins, territorial scope, and natural features of the GAP. Of no less importance is the fact that because Turkey aspired to join the European Union, the relevant institutions of the European Community set a direct and concrete task for it, which involved solving a whole set of socio-political and socio-economic problems that affected the living conditions of the largest stable ethnic community that still does not have its statehood – the Kurds.

Conclusions. The socio-economic and political significance of the GAP is in the fact that its implementation allows to balance the development of the eastern and southeastern regions of Turkey and to bring the standard of living of their population in line with those that were inherent in the population of the western and northwestern regions of the country. One of the most important achievements of the GAP is that its implementation will ensure the production of hydroelectric power through the use of water resources of the Tigris and Euphrates rivers. It should be noted that the GAP made it possible to create a sufficient number of jobs and thereby eliminate the chronic unemployment of the local population, and therefore significantly reduce the socio-economic and socio-political tension that existed in these territories until recently.

The importance of the GAP is also in the fact that its implementation will allow Turkey to play the role of a regional leader in the Middle East, as well as claim the place of the 'breadbasket of the Middle East', especially in the Arab world.

Keywords: Turkey, Southeastern Anatolia Project (GAP), Tigris and Euphrates rivers, Middle East, regional differences

ПРОЄКТ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АНАТОЛІЇ (GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ) У ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЧЧИНИ

Анатолій Морозов¹, Оксана Меміш²

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

¹ e-mail: anicid2012@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-6193>

² e-mail: Okcana_82@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1838-4877>

АНОТАЦІЯ

Мета дослідження полягає у з'ясуванні цілей і значення Проєкту Південно-Східної Анатолії (турецька абревіатура – Güneydoğu Anadolu Projesi, далі – GAP), який є багатогалузевим інтегрованим регіональним проєктом розвитку на основі концепції сталого розвитку південно-східного регіону Туреччини.

Важливою складовою GAP було те, що у ньому, поряд із розв'язанням питань суто економічного характеру, завжди малося на меті поліпшення соціального становища населення традиційно відсталих південно-східних регіонів.

Наукова новизна визначається відсутністю спеціального комплексного дослідження, яке б торкалося витоків, територіальних обсягів і природних особливостей GAP. Не менше значення має те, що в силу прагнення Туреччини до вступу в Європейський Союз, відповідними інституціями Євроспільноти перед нею було поставлене пряме та конкретне завдання, яке передбачало вирішення цілого комплексу суспільно-політичних і соціально-економічних проблем, які торкалися умов життя найбільшої, на сьогодні, сталої етнічної спільноти, яка все ще не має власної державності – курдів.

Висновки. Соціально-економічне та політичне значення GAP полягає у тому, що його реалізація дозволяє збалансувати розвиток східних і південно-східних регіонів Туреччини та привести рівень життя їх людності у відповідність до тих стандартів, які були притаманні населенню західних і північно-західних регіонів країни. Одним із найважливіших досягнень GAP є те, що його реалізація дозволить забезпечити виробництво гідроелектроенергії за рахунок використання водних ресурсів рік Тигра та Євфрату. Слід зазначити, що GAP дозволила створити достатню кількість робочих місць і тим самим ліквідувати хронічне безробіття місцевого населення, а отже значно зменшити соціально-економічну та суспільно-політичну напругу, яка ще донедавна мала місце на цих територіях.

Значення GAP полягає також у тому, що його реалізація дозволить Туреччині відігравати роль регіонального лідера на Близькому та Середньому Сході, а також претендувати на місце «житниці Близького Сходу», особливо в арабському світі.

Ключові слова: Туреччина, Проєкт Південно-Східної Анатолії (GAP), ріки Тигр і Євфрат, Близький та Середній Схід, регіональні відмінності

Вступ

Передумови масштабного освоєння Туреччиною вод Тигра і Євфрату беруть свій початок у 1930-х рр., коли перший президент республіки Мустафа Кемаль Ататюрк доручив провести глибоке комплексне вивчення їх гідроенергетичних ресурсів. У даному контексті були створені спеціальні наукові станції Кебан і Кемаліє на Євфраті в 1935 р. і станція Діярбакир на Тигрі у 1936 р. Матеріали, отримані у ході роботи цих станцій, показали перспективність розгортання широкомасштабних гідроенергетичних робіт. З цією метою у 1954 р. було

створено Державне Управління водних ресурсів, під кураторством якого було розпочато підготовку звітів під назвою «Попередній звіт про вивчення басейнів річок», які були опубліковані у 1967 р. для р. Євфрат, і у 1971 р. для р. Тигр. З низки причин початкова назва проекту була «Проект нижнього Євфрату». У 1966 р. почалося будівництво дамби Кебан і гідроелектростанції потужністю 1330 МВт, яка була введена в експлуатацію у 1974 р. В цілому «Проект нижнього Євфрату» вже у першому своєму варіанті передбачав спорудження 20 гребель і 19 ГЕС, 190 тис. гектарів зрошуваних площ і генерацію електроенергії в обсязі 3,9 тВт. У 1980 р. проекти розвитку басейнів р. Євфрат і р. Тигр було офіційно перейменовано у GAP.

Унікальний досвід, отриманий у ході реалізації цього безпрецедентного за своїми масштабами проекту, є дуже цінним, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Огляд літератури

Означена нами проблема отримала широке висвітлення у публікаціях турецьких науковців із різних галузей знань: політологів, економістів, аграрників, гідрологів. Це цілком зрозуміло, оскільки GAP розглядається у турецькому суспільстві як потужний засіб вирішення цілого комплексу нагальних економічних, сільськогосподарських, соціальних, а звідси і суспільно-політичних проблем.

Не стояли осторонь і турецькі історики, оскільки терміни реалізації GAP від його задуму і до сьогодні, хоч проект все ще далекий від остаточного завершення, обчислюється не одним десятиліттям, адже перші начерки до нього, як вже зазначалося, були сформульовані ще Мустафою Кемалем Ататюрком.

У контексті історіографічного огляду проблеми цілком логічно розглянути змістовну публікацію А. Білена¹, яка спеціально присвячена аналізу різноманітних видань, де розглядаються різні аспекти, пов'язані з реалізацією GAP. Автор всіляко акцентував увагу на публікаціях, які показували масштабність та унікальність GAP. Він, зокрема, проаналізував статті, які показували, що в рамках цього, безпрецедентного для Близького Сходу проекту вирішувалася ціла низка актуальних питань розвитку турецького суспільства. Інша низка публікацій, на яких спеціально зупинився автор, присвячена розв'язанню в процесі реалізації GAP низки суспільно-політичних проблем, пов'язаних з проблемою курдської меншини, яка складає значно переважаючу частину населення південно-східних провінцій Туреччини.

Привертає увагу ще одна публікація А. Білена² тим, що автор спробував піддати критичному розгляду процес реалізації GAP. Центром його уваги стали не так позитивні наслідки проекту, тобто завершення тих чи інших стадій, здача різного роду об'єктів, економічна віддача від реалізації, а недоліки та недоопрацювання, і навіть прикрі помилки, які траплялися у ході реалізації завдань GAP. Так, зокрема, він вказує на недостатнє геодезичне й інженерне опрацювання проектів гідротехнічних споруд.

¹ Bilgen A. Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): a qualitative review of the literature. *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2020. Vol. 47 (4). P. 652-671. DOI: 10.1080/13530194.2018.1549978

² Bilgen A. Güneydoğu Anadolu Projesi'ni Beklerken: Projenin Tamamlanmasını Geciktiren Faktörler Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2019. № 37 (2). S. 41-270. DOI: 10.17065/huniibf.375707

Іншу публікацію А. Білен³ присвятив ролі великих гідротехнічних споруд, насамперед, комплексів дамб у соціально-економічному житті Туреччини. Також він спеціально зупинився на організації методів будівництва, які здійснювалися в рамках GAP, оскільки турецька влада мала на меті представити це як символ ефективної влади.

Турецький дослідник проблем реалізації GAP А. Бюлент опублікував матеріали своїх досліджень і в українських наукових виданнях⁴. Стаття «Нові шляхи до стійкого розвитку сільських районів: уроки від плану розвитку регіону Південно-Східної Анатолії в Туреччині» презентує аналіз різних аспектів Генерального плану GAP, а «Нові горизонти культурної економіки: на прикладі регіону Південно-Східної Анатолії у Верхній (Північній) Месопотамії» розкриває значення GAP, насамперед, для соціально-економічного розвитку Південно-Східної Анатолії. В іншій статті⁵ автор розкриває проблему планування екосистеми та екоміст у регіоні Південно-Східної Анатолії.

Інший турецький дослідник І. Юксель⁶ зосередив свою увагу на всебічному дослідженні енергетичної складової GAP. Це особливо важливо з огляду на те, що, як для Туреччини загалом, а надто її південно-східних провінцій, проблема задоволення енергетичних потреб як промисловості, так і широких верств населення, стоїть надзвичайно гостро.

Натомість група дослідників у складі М. Канкала, С. Наджара, Е. Узлу⁷ в основу своєї публікації поклали аналіз ментально ближчих самим широким верствам населення цього регіону проблемам – доставки, збереження та максимально ефективного використання багатих водних ресурсів рік Тигру та Євфрату. Окрім аналізу суто технічних аспектів проекту, вони торкаються і, так би мовити, суб'єктивних складових. Мається на увазі не лише, власне, економічне, але й найсакральніше значення води у житті місцевої людності. Адже вода для цих жарких просторів фактично уособлювала саме життя, процвітання та добробут.

Стаття К. Кайгусуза⁸ відзначається доволі вдалою спробою комплексного аналізу двох основних чинників GAP: раціональне використання водних ресурсів сільським господарством і, водночас, різкого збільшення виробництва гідроелектроенергії.

Цікавим підходом, в основі якого лежить комплексність бачення впливу GAP

³ Bilgen A. "Concrete" steps toward modernization. **Jongerden J. (Ed.).** *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*. Routledge, 2021. P. 297-308. DOI: 10.4324/9780429264030. URL: <https://bit.ly/48rj4Om>

⁴ Bulent A. New paths towards sustainable rural development: lessons from southeastern Anatolia region development plan in Turkey. *Часопис соціально-економічної історії*. 2013. Вип. 14 (1). С. 70-78. URL: <https://bit.ly/3TCAGfD>; Bulent A. New horizons in cultural economics: southeastern Anatolia region in upper Mesopotamia as a case study. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 12 (189). С. 13-18. DOI: 10.17721/1728-2667.2016/189-12/2

⁵ Bulent A. Ecosystem and Ecocity Planning in the Southeastern Anatolia region in Turkey. *Zoological-Botanical Database. Nationalpark Hohe Tauern – Conference Volume*. 2013. Vol. 5. P. 1-6. URL: https://www.zobodat.at/pdf/NP-Hohe-Tauern-Conference_5_0001-0006.pdf

⁶ Yuksel I. Southeastern Anatolia Project (GAP) factor and energy management in Turkey. *Energy Reports*. 2015. Vol. 1. P. 151-155. DOI: 10.1016/j.egy.2015.06.002

⁷ Kankal M., Nacar S., Uzlu E. Status of hydropower and water resources in the Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey. *Energy Reports*. 2016. Vol. 2. P. 123-128. DOI: 10.1016/j.egy.2016.05.003

⁸ Kaygusuz K. Energy and Water Potential of the Southeastern Anatolia Project (GAP). *Energy Sources*. 1999. Vol. 21:10. P. 913-922. DOI: 10.1080/00908319950014281

уже у ході його реалізації, позначена стаття М. Балата⁹. Будучи знавцем вказаного регіону, дослідник логічно та послідовно аналізує як саме GAP позначається на розвитку АПК, транспортної мережі, ЖКГ, охороні здоров'я, освіті, туризму й охороні навколишнього середовища.

Вагоме місце серед публікацій займає праця О. Унвера¹⁰, яка цікава авторською думкою, що багаторічні наукові дослідження гідрологічних режимів річок Тигр і Євфрат, процесу накопичення в їх басейнах і, в основному, в руслах запасів води та з'ясування шляхів їх використання, показали наскільки перспективними будуть зусилля, спрямовані на організацію раціонального використання їх величезних гідроенергетичних можливостей.

Особливим підходом до висвітлення проблеми GAP відзначається стаття К. Єнігюна та М. Айдогуду¹¹. Для неї характерне занурення авторів у комплекс проблем, пов'язаних з раціональним використанням гідроресурсів рік Євфрату та Тигру. Автори відносяться до чисельної кількості дослідників, які визначають за необхідне вказати на те, що окрім позитивних загальних наслідків, які очікують Туреччину від реалізації завдань GAP, вже зараз необхідно звернути увагу на те, що широкомасштабні проєкти, які позначені вторгненням у навколишнє середовище, логічно потягнуть за собою й окремі негативні явища.

Слід зазначити, що GAP має не лише винятково важливе внутрішньополітичне та соціально-економічне значення, насамперед, для Туреччини. За своїми масштабами він виходить далеко за її національні кордони і торкається інтересів відразу кількох сусідніх держав, – Сирії та Іраку, які історично використовують гідроресурси річок Тигру та Євфрату. В даному контексті широкомасштабне трансформування та перенацілення величезних гідроресурсів й акцентування на їх чи то меліоративному, чи то енергетичному аспекті має велике значення для уникнення конфліктних ситуацій між державами регіону. На тому, як максимально ефективно узгодити інтереси вказаних держав, і зупинився К. Озкахраман¹².

Робота О. Бака і В. Алкана¹³ присвячена показу того як проєкт GAP позначиться на розвитку логістичних можливостей регіону після його завершення. Проаналізувавши пропускні можливості існуючих транспортних артерій, автори обґрунтовано показали, що GAP значно сприятиме розширенню пропускних здатностей практично всіх видів транспорту: морського, річкового, залізничного й автомобільних перевезень.

Важливо зазначити, що турецькі аналітики (див., наприклад, статтю

⁹ Balat M. Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey and Regional Development Applications. *Energy Exploration & Exploitation*. 2003. Vol. 21 (5). P. 391-404. DOI: 10.1260/014459803322986231

¹⁰ Unver Olcay I.H. Southeastern Anatolia Project (GAP). *Water Resources Development*. 1997. Vol. 13, No. 4. P. 453-483. URL: <https://water.fanack.com/wp-content/uploads/2016/08/southeastern-anatolia-project.pdf>

¹¹ Yenigun K., Aydogudu M.H. Evaluation of irrigation and drainage systems of (Southeastern Anatolia Project) GAP, the Turkey's largest integrated water resource development project. *International Journal of Irrigation and Water Management*. 2018. Vol. 5 (9). P. 1-17. URL: <https://bit.ly/48cM24P>

¹² Ozkahraman C. Water power: the domestic and geostrategic dimensions of Turkey's GAP Project. *Conflict, Security & Development*. 2017. Vol. 17, Issue 5. P. 411-428. DOI: 10.1080/14678802.2017.1371988

¹³ Bak O.A., Alkan G.B. Sustainable development and transportation: Maritime transportation model for Southeastern Anatolia Project (GAP). *WIT Transactions on Ecology and the Environment*. 2003. Vol. 67. P. 485-394. DOI: 10.2495/SPD030451

Б. Шішкека¹⁴) не минули і соціальну складову GAP, що є цілком обґрунтовано, адже уряд Туреччини, маючи одним із головних завдань GAP ліквідувати соціально-політичну напругу в регіоні, виділив цільовим призначенням величезні кошти – 99,3 млрд. турецьких лір для того, щоб використовуючи інфраструктуру GAP, дієво поліпшити соціально-економічне становище великої кількості жінок і дітей, які постраждали внаслідок очищення регіону від тероризму.

У рамках GAP, як про це йдеться в публікації Н. Джошкун¹⁵, передбачено і доволі значний обсяг робіт спрямований на збереження культурних цінностей регіону, зокрема величезних за обсягом матеріалів археологічного характеру, які було отримано внаслідок розкопок, профінансованих у рамках GAP. Яскравим прикладом цього є вже опрацьована та каталогізована колекція пам'яток нео-асирійської кераміки, яка нині вже представлена в експозиціях м. Мардін.

Цілком зрозуміло, що різні аспекти реалізації GAP привернули увагу й американських дослідників. Серед публікацій, які торкаються GAP, варто виокремити доробок Л. Харіс¹⁶. Авторка доволі широко підійшла до аналізу проблеми, показавши, що реалізація такого масштабного проекту, який прямо торкається одного чи не найважливішого ресурсу – води, здатна у той чи інший спосіб або вгамувати, або, навпаки, підсилити різноманітні вузли соціально-економічної чи й просто військово-політичної напруги в регіоні.

Дуже гострій для турецького суспільства проблемі – конфлікту між центральним урядом і Робітничою партією Курдистану (РПК), основними районами базування якої є територія втілення GAP, присвячена стаття Л. Меєр¹⁷. Авторка у проблемно-хронологічному порядку об'єктивно аналізує широке коло чинників, які живили діяльність РПК і створювали перешкоду в належному контролі уряду Турецької республіки даного регіону. Л. Меєр цілком обґрунтовано доходить висновку, що GAP є найбільш гуманний і цивілізований шлях до угамування вкрай довготривалого конфлікту.

У колективній статті американських і турецьких науковців К. Кушпера, Л. Робертсона, С. Кірджі та М. Чакмак¹⁸ увага акцентується на культурно-психологічній підготовці кадрів, які будуть задіяні у GAP.

Британсько-американський колектив авторів (К. Озкахраман, М. Гантер і М. Гантер-мол.)¹⁹ показали внутрішню трансформацію Туреччини, якої вона зазнає волюючи стати членом Європейського Союзу. При цьому однією з важливих складових на шляху цієї трансформації став GAP, який має на меті зменшити

¹⁴ Şimşek B. GAP'a yatırım 100 milyar lirayı aştı. *Sabah*. 2017, May 21. URL: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/05/21/gapa-yatirim-100-milyar-lirayi-asti>

¹⁵ Coskun N. A group of Neo-Assyrian Pottery in the Mardin Museum. *Olba*. 2014. Vol. 22 (1). P. 15-31.

¹⁶ Harris L.M. Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project. *Society & Natural Resources*. 2002. Vol. 15 (8). P. 743-759. DOI: 10.1080/08941920290069326

¹⁷ Meijer L. Southeastern Anatolia Project (GAP): water, counterinsurgency and conflict. *SciencesPo. Kuwait Program*. Spring 2018. URL: <https://bit.ly/3S1CoMw>

¹⁸ Cushner K., Robertson L., Kirca S., Cakmak M. A cross-cultural material development project to train Turkish development personnel in the Southeastern Anatolia regional development project (GAP). *International Journal of Intercultural Relations*. 2003. Vol. 27, Issue 6. P. 609-626. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2003.08.001

¹⁹ Ozkahraman C., Gunter M.M. & Gunter M.M., Jr. The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Obstacle to Turkish Accession to the European Union? *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*. 2016. Vol. 40 (1). P. 26-45. DOI: 10.1353/jsa.2016.0019

соціально-економічний розрив між південним сходом країни (заселеним переважно курдами, яких турецька влада все-таки визнала національною меншиною) та рештою Туреччини.

Певний доробок у контексті висвітлення загальних проблем південно-східних територій Туреччини – Курдистану мають українські дослідники. Значна увага приділялася етнополітичним проблемам, пов'язаним з довготривалим військово-політичним конфліктом між центральною владою та місцевими лідерами курдської меншини. Так, зокрема, І.Червінка²⁰ аналізує курдську проблему та можливості її вирішення у контексті європейської інтеграції Туреччини. Є. Сінкевич і С. Попова²¹ розкривають курдську проблему у контексті сучасних міжнародних відносин. П. Тригуб і Т. Лукіна²² торкаються питань вирішення урядом Туреччини проблем курдського народу та конкретно політики Р.Т.Ердогана щодо врегулювання курдської проблеми. Колективна праця М. Пашкевича, В. Пашкова та В. Міщенко²³ присвячена аналізу суспільно-політичного становища курдів у чотирьох країнах Близького Сходу: Туреччині, Іраку, Ірані та Сирії. Щодо, власне, GAP, то це питання в українській історіографії розкрито епізодично та побіжно.

Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні цілей і значення GAP для усунення регіональних відмінностей розвитку, шляхом підвищення рівня доходів і життя широких верств населення Туреччини та досягнення таких національних цілей як соціальна стабільність та економічне зростання.

Дискусія

Генеральний план GAP остаточно було затверджено у 1989 р. Він передбачав швидке та кардинальне вирішення низки нагальних проблем: розвиток промисловості й аграрного сектору, підвищення рівня освіти та рівня життя населення, підвищення загальної привабливості регіону та зниження міграції з регіону, покращення сфери охорони здоров'я, інфраструктури регіону Південно-Східної Анатолії²⁴.

З цією ж метою у тому ж 1989 р. було створено Управління у справах розвитку Південно-Східної Анатолії, метою якого було планування регіонального економічного розвитку²⁵. Напрямки цього розвитку були поділені на три типи: основні цілі, цілі спрямовані на розвиток сільського господарства та цілі, які будуть сприяти розвитку промисловості.

До основних цілей належали розвиток економічної системи регіону, підвищення доходів населення, скорочення відставання від інших регіонів, збільшення спроможності великих міст регіону у розміщенні великої кількості

²⁰ Червінка І.М. Перспективи врегулювання курдського питання в контексті інтеграції Туреччини до ЄС. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (II). С. 122-126.

²¹ Сінкевич Є., Попова С. Курдська проблема на рубежі XX-XXI століть. *Історичний архів*. 2010. № 4. С. 98-101.

²² Тригуб П.М., Лукіна Т.І. Розвиток курдської проблеми в Туреччині. *Наукові праці. Історія*. 2015. Вип. 251 (264). С. 47-51.

²³ Пашкевич М.С., Пашков В.О., Міщенко В.С. Курдське питання на близькому Сході у XXI ст. *Регіональні студії*. 2020. № 20. С. 173-178.

²⁴ GAP Nedir? *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. URL: <http://www.gap.gov.tr/gap-nedir-sayfa-1.html>

²⁵ Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. URL: <http://www.gap.gov.tr/gap-bki-baskanligi-khk-sayfa-40.html>

населення, використання ресурсів регіону для самостійного економічного розвитку, підтримки соціальної стабільності та заохочення експорту з регіону²⁶.

До цілей розвитку сільського господарства віднесли збільшення доходів сільськогосподарських районів шляхом підвищення продуктивності та збільшення асортименту сільськогосподарських культур, забезпечення умов для створення сучасних великих агропромислових підприємств, максимальне зниження еміграції сільського населення шляхом збільшення зайнятості, розвиток експортного сільського господарства.

Цілі розвитку промисловості мали на увазі відведення промисловості ролі локомотива економічного розвитку регіону, який повинен також інвестувати у розвиток технологій та освіти для того, щоб домогтися процвітання у соціальній сфері. Планувалося збільшити кількість робочих місць, щоб вирішити проблему низьких доходів населення у регіоні та стимулювання експорту для збільшення доходів в іноземній валюті²⁷.

Для досягнення основних цілей було передбачено: розвиток водних і земельних ресурсів для промислового використання, застосування більш досконалих способів обробітку землі, заохочення виробництва сільськогосподарської продукції та виробництва, заснованого на використанні місцевих ресурсів, забезпечення соціального обслуговування населення шляхом заохочення переміщення на постійне місце проживання представників технічних та управлінських кадрів, яких найбільш гостро потребує населення регіону.

Для досягнення цілей розвитку сільського господарства передбачалося: забезпечення можливості зрощення несприятливих, з погляду ведення сільського господарства, районів; розвиток системи землеволодіння; розвиток ринку та встановлення цін на продукти, що сприяють розвитку фермерства, ґрунтуючись на агро-екологічних та економічних даних; встановлення переліку стратегічно важливих культур і заохочення їх виробництва; підвищення продуктивності тваринництва.

Для досягнення цілей індустріального розвитку передбачалося: забезпечення підтримки місцевим підприємцям кредитами; інформаційне та технічне забезпечення; удосконалення роботи державних установ, покликаних забезпечувати розвиток промисловості.

Слід спеціально виділити, що планом було передбачено серйозні зміни у структурі ВВП, метою яких мало стати зменшення питомої ваги сільського господарства та, навпаки, – суттєве збільшення частки сфери послуг і промисловості²⁸.

Особливого значення надавалося низці провінцій, які було визнано найбільш перспективними, тобто капіталовкладення у рамках проекту могли забезпечити найбільшу за обсягом і найшвидшу за термінами віддачу. Такими було визнано: Діярбакир – Батман, Шанлиурфа, Сірт, Адияман і Мардін²⁹.

Слід зазначити, що основні цілі проекту було поставлено та реалізовано

²⁶ Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu. Cilt 1, İkinci Baskı. 1990. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. URL: <http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=96aa15d7ad>

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

впродовж 1977-2010 рр., однак будівництво окремих об'єктів і реалізація окремих компонентів триває і до сьогодні.

Аналізуючи проблему варто пам'ятати, що територіально GAP охоплює дев'ять провінцій, тобто південний схід Туреччини (Адияман, Батман, Діярбакир, Газіантеп, Кіліс, Сіірт, Шанлиурфа, Мардін і Ширнак), які розташовані у басейнах річок Євфрат і Тигр у Верхній Месопотамії.

Варто підкреслити, що одним із стрижневих компонентів GAP була проблема електрифікації величезних територій, які на момент зародження проєкту були позбавлені тих благ цивілізації, які несе за собою застосування електроенергії, тому і не дивно, що коли Мустафа Кемаль Ататюрк сформулював основні ідеї використання гідроенергетичних ресурсів річок Тигру і Євфрату, то наскрізним стрижнем цієї програми виступила ідея електрифікації.

У цьому контексті в 1936 р. була заснована Адміністрація з дослідження електроенергетики, щоб встановити, яким чином та які саме річки в країні можуть бути використані для виробництва гідроелектроенергії.

Системний інженерний план використання вод Тигру і Євфрату для отримання електроенергії було сформульовано у 1970-х рр. Первинно він зводився до створення систем зрошення та виробництва гідроелектроенергії на Євфраті та Тигрі, однак на початку 1980-х рр. він перетворився на багатогалузеву програму соціально-економічного розвитку регіону. Вона була спрямована на такі сфери як сільське господарство, гідроенергетика, сільська та міська інфраструктура, лісове господарство, освіта йохорона здоров'я. Протягом 1988-1989 рр. до головних цілей GAP було включено підвищення рівня життя та рівня доходів населення, а його ключовою метою стала ліквідація диспропорції регіонального розвитку та сприяння досягненню національних цілей, таких як соціальна стабільність та економічне зростання за рахунок підвищення продуктивності праці та можливості працевлаштування у сільськогосподарському секторі.

Генеральний план у редакції 1989 р. не передбачав дати повного закінчення проєкту, проте виконання плану було поділено на важливі етапи. Перший (1989-1994 рр.) був підготовчим. Під час його реалізації планувалося завершити вже запущені проєкти, провести заходи з метою демонстрації нових промислових сільськогосподарських культур, забезпечити стабільний розвиток промисловості, що виробляє споживчі товари, вжити термінових заходів для забезпечення водою великих міст, розвинути систему комунікацій, оцінити можливість виконання проєктів, які мають бути виконані після закінчення будівництва дамби Ататюрка.

На другому етапі (1994-2005 рр.), який був визнаний головним, передбачалося провести «реструктуризацію економіки та забезпечити прискорення її зростання». Також передбачалося завершення будівництва та введення до ладу гідроелектростанцій і систем зрошувальних споруд, збільшення кількості нових агропромислових підприємств, удосконалення міської інфраструктури та комунальних служб, створення системи основної інфраструктури, наприклад, автомобільних магістралей, виробничих майданчиків, міжнародних аеропортів і контейнерних терміналів.

Третій, – останній етап, мав розпочатися у 2005 р. Цікаво, що при цьому не було визнано верхньої хронологічної межі. Він позначений як етап «стабільного та самостійного розвитку», а основу для такого розвитку мають становити вже підготовлена у рамках другої фази інфраструктура та економічні потужності. Сам

етап передбачав, що ці плідні основи стануть вельми привабливими для інвестицій приватного сектора в інфраструктуру та здійснення заходів, спрямованих на розвиток транспорту, вищої освіти, технологічного розвитку та міжнародного туризму з центрами у великих містах регіону³⁰.

У 2002 р., у зв'язку з розумінням керівництва того, що у 2005 р. проєкт завершити не вдасться, було ухвалено план розвитку Південно-Східної Анатолії у 2002-2010 рр. Цей документ відтермінував закінчення проєкту до 2010 р. У плані були вказані різні причини затримки, до яких належали як зовнішні чинники, наприклад, війна в Іраку, економічні кризи в країнах регіону, так і внутрішні: економічна криза та фінансові проблеми у державному секторі економіки Туреччини у другій половині 1990-х рр.

Важливо відзначити, що у проєкті з'явилися нові аспекти, на виконання яких мали бути направлені економічні ресурси й організаційні зусилля, як-то: розвиток інфраструктури, захист навколишнього середовища, розвиток системи розподілу людських ресурсів і зменшення диспропорцій усередині регіону. План також визначав обсяг необхідних з 2002 по 2010 рр. інвестицій, який становив 23,4 млрд. доларів, 12 з яких планувалося виділити з бюджету, а 11,4 – залучити з приватних джерел. До 2010 р. передбачалося збільшити ВВП регіону та доходи населення більше, ніж удвічі й створити 1 млн. 200 тис. робочих місць, більша частина яких мала припасти на сільськогосподарський сектор (634 200 місць), а в промисловому секторі й у секторі послуг планувалося створити 124 800 місць і 440 400 місць відповідно. Майже вдвічі планувалося збільшити виробництво бавовни – більше, ніж до 2 млн. т., також з 1,5 до 2,4 млн. т. планувалося збільшити виробництво пшениці³¹.

У зв'язку з тим, що реальні темпи виконання робіт відставали від проєктних, то у 2008 р. було прийнято новий план заходів на 2008-2012 рр.³² У ньому зазначалося, що до 2008 р. в рамках проєкту було введено в експлуатацію вже 15 гребель, проте розмір нових зрошуваних площ склав лише 15% від запланованих³³. Щоб надолужити згаяне за чотири роки площі зрошуваних земель планувалося збільшити ще на 1 058 тис. га³⁴. Як наслідок, до 2014 р. площа зрошуваних сільськогосподарських угідь зросла до 21%, але проєкт знову не вдалося завершити й тому було ухвалено черговий план заходів на 2014-2018 рр.³⁵ У ньому з'явилася згадка про біженців із Сирії, адже досить велика частина яких залишалася у Південно-Східній Анатолії, і це означало, що керівництво GAP отримало завдання щодо їх розміщення й утримання³⁶.

У 2017 р. загальний обсяг інвестицій сягнув 100 млрд. лір, проте кінцеві завдання, передбачені проєктом, все ще не було досягнуто³⁷. За даними

³⁰ Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu. *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. URL: <http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=96aa15d7ad>

³¹ Ibidem.

³² Güneydogu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012). *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. URL: http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdf/icerik/GAP_EYLEM_PLANI_2008_2012.pdf

³³ Ibidem.

³⁴ Kankal M., Nacar S., Uzlu E. Status of hydropower and water resources... P. 124-126.

³⁵ Güneydogu Anadolu Projesi (GAP) Eylem Planı (2014-2018). *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. URL: http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdf/icerik/GAP_EYLEM_PLANI.pdf

³⁶ Ibidem.

³⁷ Şimşek B. GAP'a yatırım 100 milyar lirayı aştı...

Управління у справах розвитку Південно-Східної Анатолії, до 2018 р. вдалося повністю завершити роботи по зрошенню земель лише на 31% із зазначених у генеральному плані 1,8 млн. га, а понад 1 млн. га із загальної площі все ще перебувають на різних стадіях будівництва зрошувальних мереж³⁸.

До 2018 р. вдалося побудувати 13 із 19 запланованих ГЕС. У 2019 р. представник Управління у справах розвитку Південно-Східної Анатолії заявив, що основні іригаційні канали готові в районах міст Шанлиурфа, Мардін, Газіантеп і Діярбакир³⁹. Останньою на сьогоднішній момент введеною в експлуатацію ГЕС є гребля Ілісу, яка почала виробництво електроенергії 19 квітня 2020 р.⁴⁰

Крім ГЕС і зрошувальних споруд можна виділити й інші складові проекту. Наприклад, одним з найважливіших соціальних проєктів у межах GAP були багатоцільові громадські центри (*тур.* Çok Amaçlı Toplum Merkezleri, ÇATOM). Цей напрямок проєкту був запущений ще у 1995 р. після серії спеціальних досліджень у соціальній сфері, які проводилися адміністрацією GAP⁴¹ і фокусувався, переважно на таких соціальних групах, як молоді дівчата та жінки.

У межах створених багатоцільових центрів реалізовувалися заходи з навчання, охорони здоров'я, соціальної підтримки тощо. Було відкрито також кімнати дитячого навчання, в яких безкоштовно тривало дошкільне та додаткове навчання для дітей віком до 14 років⁴². За сучасних умов у всіх 9 провінціях регіону відкрито 44 таких центри⁴³.

На швидкість та успішність виконання GAP вплинула сукупність різних факторів. Так, А. Більген визначив причини повільного та не завжди ефективного виконання завдання проєкту: послаблення в окремі хронологічні періоди політичної волі та інтересу; нестача інвестицій; певні недоліки в адмініструванні Управління у справах розвитку Південно-Східної Анатолії; зовнішні сили; брак координації; деструктивна діяльність Робітничої партії Курдистану; зайва бюрократія та нестача належного управлінського ресурсу; недоліки планування; нестача необхідного персоналу й експертів; надмірна централізація управління⁴⁴.

На нашу думку, ці фактори є взаємозалежними. На привабливість проєкту для зовнішніх інвестицій впливає міжнародна напруженість навколо вод Тигру та Євфрату, використанню яких належить центральне місце у проєкті. Річ у тім, що річка Євфрат є найбільшою річкою Західної Азії. Витоки річка бере в Вірменському нагір'ї, далі тече через Туреччину, Сирію, потім Ірак. Зливаючись біля іракського міста Ель Курна з річкою Тигр, вони утворюють річку Шатт-ель-Араб, яка потім впадає у Перську затоку. Площа басейнів на річці Євфрат становить близько 440 тис. км², розділяючись між Іраком (47% басейну), Туреччиною (28%), Сирією (22%), Саудівською Аравією (2,97%) та Йорданією (0,03%). Басейн річки Тигр розділений між Туреччиною (12%), Сирією (0,2%), Іраком (54%) та Іраном (34%). У

³⁸ GAP Son Durum, 2022. *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. URL: <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html>

³⁹ 2019'da tamamlanacak 'GAP' ne durumda? *Ajans Urfa Tüm Hakları Saklıdır*. 2019, March 03. URL: <https://www.ajansurfa.com/gundem/2019-da-tamamlanacak-gap-ne-durumda-h35528.html>

⁴⁰ İlisu Barajı'nda enerji üretimine başlanıyor. *CNN-TURK*. 2020, April 19. URL: <https://www.cnnturk.com/ekonomi/ilisu-barajinda-enerji-uretimine-baslaniyor?page=1>

⁴¹ GAP ÇATOM Nedir? *GAP ÇATOM*. URL: <https://www.gapcatom.org/hakkimizda/gap-catom-nedir>

⁴² Eğitim Programları. *GAP ÇATOM*. URL: <https://www.gapcatom.org/programlar/egitim-programlari/>

⁴³ GAP ÇATOM Nedir?...

⁴⁴ Bilgen A. Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) beklerken...

зв'язку з малою кількістю опадів у регіоні країни змушені розраховувати на штучне зрошення земель для ведення сільського господарства, а враховуючи, що річки розділені між країнами регіону й інших джерел прісної води такого масштабу в регіоні немає, інтенсифікація використання водних ресурсів однією з країн підвищує конфліктний потенціал регіону. Наприклад, для Сирії Євфрат становить життєво важливу водну артерію, що забезпечує державі близько 80% водних ресурсів. Для Іраку річка є також важливим джерелом водних ресурсів. Враховуючи той факт, що стік річки Євфрат зосереджений у Туреччині, Сирія та її водна безпека перебувають у критичній залежності від водної політики, що проводиться Туреччиною. У свою чергу Туреччина, яка є державою, де розташовані витік і верхів'я річки, активно проводить односторонню водну політику.

У першій половині ХХ ст. конфліктні ситуації щодо розподілу вод Тигра та Євфрату уявлялися малоймовірними. Основою для цього служили підписані у першій третині ХХ ст. угоди про розподіл вод цих річок, а також відсутність серйозних планів щодо їх освоєння. Перша угода з цього питання була укладена у 1920 р. в рамках франко-британської конвенції⁴⁵. Відповідно до неї, Франція та Великобританія домовилися про створення комітету з координації використання вод Тигра та Євфрату. Після цього у жовтні 1920 р. Франція та Великобританія домовилися про використання води річки Ковейк, яка бере початок у Туреччині та перетинає турецько-сирійський кордон. У 1930 р. було підписано угоду між Туреччиною та Францією, згідно з якою уряди двох держав зобов'язувалися координувати будь-які плани щодо використання вод Євфрату⁴⁶. У 1946 р. у рамках угоди про дружбу та добросусідство між Туреччиною та Іраком принципи взаємної співпраці були зафіксовані додатково. Обидві сторони погодилися, що контроль над водними ресурсами значною мірою залежить від регулювання стоку на території Туреччини. Країни домовилися ділитися одна з одною інформацією та проводити спільні консультації з тим, щоб інтереси всіх сторін були задоволені однаковою мірою. Крім того, було створено комітет для здійснення цієї угоди, яка, проте, повністю не була реалізована на практиці через низку розбіжностей⁴⁷.

До 1960-х років темпи освоєння водних ресурсів Тигра та Євфрату були повільними. Одним з перших великих кроків в освоєнні водного потенціалу регіону на сучасному етапі стало будівництво в Сирії за підтримки СРСР дамби Ас-Саура, угода про будівництво якої була укладена в 1966 р., а роботи були завершені у 1973 р.⁴⁸ У свою чергу, Туреччина у 1966 р. розпочала будівництво греблі Кебан, виробництво електроенергії на якій почалося у 1974 р. У 1986 р. вже в рамках GAP почалося будівництво греблі Каракая⁴⁹.

Спорудження цих об'єктів спричинило зростання напруженості між Іраком, Сирією та Туреччиною, оскільки після початку будівництва греблі Кебан на це різко відреагувала Сирія. Справа в тому, що ГЕС Ас-Саура, яка була з'єднана лінією електропередач з Алеппо, на початку 1980-х років виробляла майже половину всієї

⁴⁵ Transboundary River Basin Overview – Euphrates-Tigris, 2009. *Food and Agriculture organization of the United Nations*. URL: <http://www.fao.org/3/ca2132en/CA2132EN.pdf>

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Kaya I. The Euphrates-Tigris basin: An overview and opportunities for cooperation under international law. *Arid Lands Newsletter Fall*. 1998. № 44, Winter. URL: <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html>

⁴⁹ Transboundary River Basin Overview...

електроенергії Сирії. Так, до 1983 р. ГЕС Ас-Саура працювала на 65% своєї номінальної потужності, виробляючи 2,5 тис. МВт на рік, що становило 45% усієї електроенергії, що виробляється в Сирії. Однак, у 1986 р. ГЕС Ас-Саура через зменшення стоку Євфрату працювала лише на 30-40% від своєї потужності, тоді як зі свого боку Туреччина стверджувала, що спорудження нею ГЕС не завдасть якоїсь відчутної шкоди інтересам Сирії. Крім того, через необхідність наповнення нових водосховищ водою для забезпечення роботи електростанцій на нових греблях, стік Євфрату тоді знизився до 30% від свого природного рівня, що загрожувало Іраку серйозними наслідками.

Ірак почав погрожувати Сирії бомбардуванням греблі Ас-Саура й обидві країни стягнули війська до кордону. Проблема була вирішена за посередництва СРСР і Саудівської Аравії: Сирія погодилася збільшити стік води і небезпека збройного конфлікту на той момент була усунена⁵⁰.

Чергова конфліктна ситуація сталася 13 січня 1990 р., коли Туреччина на місяць зупинила стік Євфрату до Сирії для заповнення водосховища греблі Ататюрка. Русло річки від кордону Туреччини до штучного озера Ель-Асад у районі міста Алеппо висохло. Хоча Туреччина й стверджувала, що вжила всіх необхідних заходів для мінімізації збитків Сирії та Іраку, спричиненого «технічною необхідністю» будівництва греблі, в арабському світі ці дії Туреччини однозначно оцінювалися як навмисне позбавлення арабських країн вод Євфрату і, як наслідок, двосторонні відносини між Туреччиною та Сирією опинилися у стані сильного загострення.

Як бачимо, у ході реалізації проекту періодично виникала напруженість у відносинах між Туреччиною, Сирією та Іраком. Останні прагнули більшого доступу до водних ресурсів, тоді як Туреччина спорудила греблю водосховища. Також не дивно, що GAP передбачено дуже серйозні заходи по захисту основних гідропроєктів від удару з повітря.

Ще одним чинником, що впливав на хід реалізації GAP, було складне внутрішньополітичне становище в її південно-східних провінціях. На початку 1990-х рр. реалізація GAP практично повністю припинилася у зв'язку з високою активністю Робітничої партії Курдистану у регіоні.

Тому не дивно, що саме в цьому, традиційно бунтівливому районі, було заплановано введення до ладу значної кількості гідрооб'єктів і значне зростання площ зрошувальних земель, що мало докорінно поліпшити умови життя та добробуту населення цих територій.

Саме в цьому контексті GAP було передбачено будівництво протягом 1987-2019 рр. 22 дамб і 19 гідроелектростанцій з метою зрошення 17 тис. км² землі. Загальна вартість компоненту сягнула 32 млрд. доларів США.

Серед додаткових компонентів, передбачених GAP, були: управління, експлуатація й обслуговування іригаційних систем GAP; регулювання води у зрошувальних каналах, впровадження ефективних методів і технологій водозбереження; очищення міських стічних вод; повторне використання зрошувальних вод; охорона біологічного різноманіття; екологічна робота в регіоні GAP; оцінка впливу кліматичних умов регіону на сьогоднішнє та майбутнє; боротьба з ерозією ґрунтів регіону Адияман-Куюлу; реабілітація мікродозбору Адияман-Діран; заліснення значних територій у межах GAP; містобудування;

⁵⁰ Kaya I. The Euphrates-Tigris basin...

переселення та працевлаштування людей, які постраждали внаслідок будівництва каскаду водосховищ; планування, забудова екоміст та екосіл у пілотних населених пунктах; створення багатоцільових громадських центрів для жінок; підвищення рівня доходів населення, яке мешкає у незрошувальних районах; створення Центру підтримки бізнесу GAP; розвиток тваринництва у регіоні; спільне використання сільськогосподарської техніки; субрегіональний розвиток, що включає відтік робочих рук із села; освітні послуги для фермерів; «Соціальний прогрес для молоді»; громадське здоров'я регіону GAP.

Зауважимо, що GAP став пілотним проектом ще цілої низки подібних йому проектів, спрямованих на вирівнювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів. Поруч із ним реалізовувалися такі проекти: Проект Східної Анатолії, Проект Зондудак-Бартин-Карабюк, Східно-Чорноморський проект.

Слід, проте, зазначити, що реалізація більшості програм розрахована на досить тривалий термін, а зміни макроекономічних показників регіонів, що є головним мірилом успіху або невдачі програм, змінюються дуже повільно, – як правило, протягом десятиліть.

Цікаво, що проекти розвитку «відсталих районів Анатолії» пропонувалися не лише урядом країни. Так у жовтні 1997 р. свій проект під назвою План розвитку Східної та Південно-Східної Анатолії (турецька абревіатура – DGAP) представив незалежний депутат СНР (Республіканська народна партія) від Стамбула Бюлент Танла. Цей план, на його думку, мав би врятувати регіон від соціального вибуху. Для здійснення проекту пропонувалося створити Організацію розвитку Східної та Південно-Східної Анатолії (турецька абревіатура – DGKK) під керівництвом міністра, яка б координувала соціальний та економічний розвиток регіону. Цей проект по суті був найкомплекснішим із усіх запропонованих. Найбільш примітною була та обставина, що курдський регіон розглядався в ньому в цілісності, тобто Південно-Східна та Східна Анатолія утворили єдиний економічний район, що охоплює всю територію Північного (Турецького) Курдистану. Центром нового економічного регіону та штаб-квартирою GAP пропонувався промислово розвинений Ерзурум, а ланками цієї «Великої східноанатолійської економіки» планувалися райони Діярбакира, Урфи та Елязига, де передбачалося створення вільних економічних зон і промислових парків. Одним із основних стимулів розвитку стало б звільнення регіону від податків на 10 років. Однак, як і багато інших, цей проект залишився лише на папері.

У середині серпня 1996 р. голова Турецької спілки торгових палат і бірж професор Орхан Моргул заявив, що ця авторитетна у діловому світі Туреччини організація взялася за підготовку «Програми стратегічного розвитку» (Південний Схід). Ця соціально-економічна програма мала включати Адияман, Шанлиурфу та Діярбакир. Її вартість оцінювалася у 3 трлн. лір. Основними цілями програми декларувалися вивчення інвестиційних можливостей провінцій і створення експортоорієнтованих виробництв. Для фінансування інвестицій планувалося створити Банк Південного Сходу та Сходу. У разі успішного здійснення програми передбачалося розширити її географію за рахунок Ерзурума, Ігдіра, Карса, Вана та Елязига. Програма розвитку, на думку керівників, мала запобігти масовій міграції населення Південно-Східної Анатолії на захід країни.

У серпні 1998 р. турецька преса повідомляла про початок досліджень з підготовки Проекту Східної Анатолії (*тур.* Doğu Anadolu Projesi, DAP), який мав

нагадувати GAP й охопити провінції Східної Анатолії (етногеографічного Курдистану) – Елязиг, Ерзінджан, Карс, Ігдир, Ардаган, Муш, Ван, Бінгель, Бітліс, Тунджелі, Хакярі, а також Східно-Чорноморського регіону – Гюмюшхане та Байбурт.

ВИСНОВКИ

Соціально-економічне та політичне значення GAP полягає у тому, що він дозволить збалансувати розвиток східних і південно-східних регіонів Туреччини у різних галузях з її західними та північно-західними регіонами. Також GAP забезпечить виробництво гідроелектроенергії, яку дають води рік Тигра та Євфрату, для покриття гострої нестачі електроенергії, від яких страждає Туреччина. Великим значенням є те, що GAP створить достатньо робочих місць, щоб виправити політичну та економічну ситуацію у східних і південно-східних регіонах країни.

Також цілі GAP полягають у тому, що цей проєкт дозволить Туреччині відігравати регіонально-головну роль на Близькому Сході, оскільки вона хоче бути «житницею Близького Сходу», особливо в арабському світі.

Отже, не викликає сумніву необхідність глибокого та всебічного вивчення всіх чинників й етапів реалізації GAP, адже успіхи у цій справі докорінно змінили всі основні аспекти життя на краще складного та, ще донедавна, відсталого регіону Туреччини.

REFERENCES

- Bak, O.A. & Alkan, G.B.** (2003). Sustainable development and transportation: Maritime transportation model for Southeastern Anatolia Project (GAP). *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 67, 485-394. DOI: 10.2495/SPD030451 [in English].
- Balat, M.** (2003). Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey and Regional Development Applications. *Energy Exploration & Exploitation*, 21 (5), 391-404. DOI: 10.1260/01445980322986231 [in English].
- Bilgen, A.** (2019). Güneydoğu Anadolu Projesi'ni Beklerken: Projenin Tamamlanmasini Geciktiren Faktörler Üzerine Bir Inceleme [Waiting for the Southeastern Anatolia Project: an Exploration of the Factors That Stall the Project's Progress]. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(2), 241-270. DOI: 10.17065/huniibf.375707 [in Turkish].
- Bilgen, A.** (2020). Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): a qualitative review of the literature. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 47 (4), 652-671. DOI: 10.1080/13530194.2018.1549978 [in English].
- Bilgen, A.** (2021). "Concrete" steps toward modernization. In **Jongerden, J. (Ed.)**. The Routledge Handbook on Contemporary Turkey. Routledge, pp. 297-308 DOI: 10.4324/9780429264030. URL: <https://bit.ly/48rj40m> [in English].
- Bulent, A.** (2013a). New paths towards sustainable rural development: lessons from southeastern Anatolia region development plan in Turkey. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi istorii*, 14 (1), 70-78 [in English].
- Bulent, A.** (2013b). Ecosystem and Ecocity Planning in the Southeastern Anatolia region in Turkey. *Zoological-Botanical Database. Nationalpark Hohe Tauern – Conference Volume*, 5, 1-6. Retrieved from https://www.zobodat.at/pdf/NP-Hohe-Tauern-Conference_5_0001-0006.pdf [in English]
- Bulent, A.** (2016). New horizons in cultural economics: southeastern Anatolia region in upper Mesopotamia as a case study. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 12 (189), 13-18. DOI: 10.17721/1728-2667.2016/189-12/2 [in English].
- Chervinka, I.** (2013). Perspektyvy vrehuliuvania kurds'koho pytania v konteksti intehratsii Turechyny do YeS [Prospects for the settlement of the Kurdish issue in the context of Turkey's integration into the EU]. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 6 (II), 122-126 [in Ukraine].
- Coskun, N.** (2014). A group of Neo-Assyrian Pottery in the Mardin Museum. *Olba*, 22 (1), 15-31 [in English].

- Cushner, K., Robertson, L., Kirca, S. & Cakmak, M.** (2003). A cross-cultural material development project to train Turkish development personnel in the Southeastern Anatolia regional development project (GAP). *International Journal of Intercultural Relations*, 27 (6), 609-626. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2003.08.001 [in English].
- Harris, L.M.** (2002). Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project. *Society & Natural Resources*, 15 (8), 743-759. DOI: 10.1080/08941920290069326 [in English].
- Kankal, M., Nacar, S. & Uzlu, E.** (2016). Status of hydropower and water resources in the Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey. *Energy Reports*, 2, 123-128. DOI: 10.1016/j.egy.2016.05.003 [in English].
- Kaya, I.** (1998). The Euphrates-Tigris basin: An overview and opportunities for cooperation under international law. *Arid Lands Newsletter Fall*. 1998. № 44, Winter. URL: <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html> [in English].
- Kaygusuz, K.** (1999). Energy and Water Potential of the Southeastern Anatolia Project (GAP). *Energy Sources*, 21:10, 913-922, DOI: 10.1080/00908319950014281 [in English].
- Meijer, L.** (2018). Southeastern Anatolia Project (GAP): water, counterinsurgency and conflict *SciencesPo. Kuwait Program*. Spring 2018. Retrieved from <https://bit.ly/3S1CoMw> [in English].
- Ozkahraman, C., Gunter, M.M. & Gunter, M.M., Jr.** (2016). The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Obstacle to Turkish Accession to the European Union? *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 40 (1), 26-45. DOI: 10.1353/jsa.2016.0019 [in English].
- Ozkahraman, C.** (2017). Water power: the domestic and geostrategic dimensions of Turkey's GAP Project. *Conflict, Security & Development*, 17 (5), 411-428. DOI: 10.1080/14678802.2017.1371988 [in English].
- Pashevych, M., Pashkov, V. & Mishchenko, V.** (2020). Kurdske pytania na Blyzkomu Sgodi u XXI st. [Kurdish issue in the Middle East in the 21st century]. *Rehionalni studii*, 20, 173-178 [in Ukraine].
- Şimşek, B.** (2017, May 21). GAP'a yatırım 100 milyar lirayı aştı [Investment in GAP exceeded 100 billion TL]. *Sabah*. Retrieved from <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/05/21/gapa-yatirim-100-milyar-lirayi-asti> [in Turkish].
- Sinkevych, Ye. & Popova, S.** (2010). Kurdska problema na rubezhi XX-XXI stolit [The Kurdish problem at the turn of the XX-XXI centuries]. *Istorychnyi arkhiv*, 4, 98-101 [in Ukraine].
- Tryhub, P. & Lukina, T.** (2015). Rozvytok kurdskoï problemy v Turechyni [Development of the Kurdish problem in Turkey]. *Naukovi pratsi. Istoriiia*, 251 (264), 47-51 [in Ukraine].
- Yenigun, K. & Aydogudu, M.H.** (2018). Evaluation of irrigation and drainage systems of (Southeastern Anatolia Project) GAP, the Turkey's largest integrated water resource development project. *International Journal of Irrigation and Water Management*, 5 (9), 1-17. Retrieved from <https://bit.ly/48cM24P> [in English].
- Yuksel, I.** (2015). Southeastern Anatolia Project (GAP) factor and energy management in Turkey. *Energy Reports*, 1, 151-155. DOI: 10.1016/j.egy.2015.06.002 [in English].
- Unver Olcay, I.H.** (1997). Southeastern Anatolia Project (GAP). *Water Resources Development*, 13 (4), 453-483 [in English].